ترس وەک ژیان

بەختیار محەمەد

پرۆفیسۆر هێلمۆت یونکەر دەڵێ: «ترس لە سەردەمی منداڵییەوە دەست پێدەکات، یان ڕیشەی لە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی ڕابردووی گەورەکاندایە. منداڵان لە دایک و باوکیانەوە فێری ترس دەبن و ئەمەش سەرەتای کارەساتەکەیە» (١)؛ کەواتە خێزان یەکەم دەزگایە لە ژیانی تاکدا، کە ترس بەرهەم دەهێنێ. لێرەوە پرەنسیپی پەروەردە کردن لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، بە ترس (ترساندن) دەست پێدەکات؛ پاشان قوتابخانەش هەمان ڕێچکە دەگرێتە بەر و دامودەزگاکانی دەسەڵاتیش هەر هەمان ڕێچکە دەگرنە بەر... (٢) بێ گومان هەموو ترساندنێکیش، کە دەگاتە ڕادەیەکی زۆر و دەگاتە ڕادەی تۆقاندن، ئەشکەنجەدانی توندی لەگەڵدایە (ئەشکەنجەدانی دەروونی و جەستەیی). چیرۆکی تراژیدی ئەیوب-ی تەمەن پێنج ساڵە، کە هەموومانی تووشی شۆکێکی ئاکارەکی (ئەخلاقی) گەورە کرد، باشترین نموونەی پێوانەیی (ستانداردی) پەیڕەوکردن و بەرجەستە کردنی ئەم ترسەیە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا. (٣) دایکان لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، سەرەتای چیرۆکی ترساندنمان بۆ دەگێڕنەوە. پرەنسیپی ترس، ئەوان (دایکان) بە لای لایە پێمانی دەڵێن؛ کۆرپەکان یەکەمین ڕەگەزن، کە فێری ترس دەکرێن. ئەفسانەی باوی (گورگانە شەوێ) ئەم ترسەمان بۆ بەرجەستە دەکا: «گورگانە شەوێ، گورگانە شەوێ، وەرە ژیار-ی بخۆ!...». «گورگانە شەوێ، بڕۆ بڕۆ ژوان-ی بخۆ، ئەوە ژیار خەوتووە!...». (٤) لێرەدا هەمیشە ترس هەیە. دایک دەترسێ و ئەم کولتوورە بۆ کۆرپەکەی دەگوێزێتەوە. هەڵبەت ئەم دۆخە دۆخێکی نەستییە؛ دایک بێ ئەوەی ئاگای لێ بێ (لە نەستەوە) هەڵگری ئەم کولتوورەیە. ئەویش تاکێکی ترساوەو قابیلی ئەوەیە ئەم کولتووری ترسە هەڵگرێ و یەکەمین کەس بۆ کۆرپەکەی

(جگەرگۆشەکەی) بگوێزێتەوە. پێدەچێ دایکان لە هەموو کەسێک زیاتر لە سایەی کولتووری ترسدا بژین. ئەو لە درەنگە شەوێکدا تەنیایەو کۆرپەکەی دەخەوێنێ و دەشێ فاکتەرە مرۆیی و سروشتییەکان بیترسێنن. دایکان بە ئارامن و خۆشەویستی کۆرپەکانیان زۆرترین ئارامییان پێ دەبەخشن. ئا ئەم خۆشەویستی و ئیمانەشە وا دەکا، کە دایک وەک پاڵەوانێک (پاڵەوانی ڕوحی خۆشەویستی)، ئەرکی قورسی منداڵ بەخێوکردن بگرێتە ئەستۆ. ڕاستییەکەی ئەوان پاڵەوانانی سیستمە تەقلیدییەکەی پەروەردە کردنن؛ئەو سیستمەی، کە لەسەر بنەمای ترس (ترساندن) ڕۆندراوە. بێ گومان حاڵەتی گورگانە شەوێ، وێنەی جەڤەنگانەی (ڕەمزیانەی) هەموو دوژمنێکە (هەڕەشەکەرێکە)، کە گەورەکان لێی دەترسێن و بۆ منداڵانی دەگوێزنەوە. ئەمە هەمیشە لە شێوازی پەروەردەکردن و بەخێوکردندا بەرجەستە دەبێ. (لای لایەی) دایک پرەنسیپی ئەم شێوازەیە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا. ئینجا ئەم شێوازەش لە ئایندەدا دەبێتە شێوازی کردەیی لێدان لە منداڵان بۆ ترساندنیان. بە واتای لە هەموو ئاستێکدا ترس، تووڕەیی و توندوتیژی بەرهەم دەهێنێ.

هەر لێرەش ئێمە دەشێ بڵێین، کە ترسە ئەفسانەیی و ترسە واقیعییەکانمان هەن: حاڵەتی گورگانە شەوێ ترسێکی ئەفسانەییە، بەڵام ترس لە تاریکی، ترسێکی واقیعییە (سروشتییە). بێ گومان دەشێ ترسە واقیعییەکە ترسە ئەفسانەییەکەی بەرهەم هێنابێ، بەڵام وەهمی ترس، کە بەشێکە لە پێکهاتەی سایکۆلۆژیای مرۆی ترساو، ترسە ئەفسانەییەکە مەزنتر و دەوڵەمەندتر دەکا و لە ئاکامدا دەبێتە بەشێک لە مەعریفەو کولتووری کۆمەڵایەتی و ئاکارەکی و... دەبێتە بەشێک لە سیستمی پەروەردەو بیرکردنەوەمان. هەموومان ئەو ترسە ئەفسانەییە ئێستا بەشێکە لە بوونمان. جارێکی دیکە یونکەر لەم بارەیەوە دەڵێ: «ترس لە بوونێکی جیا لە مرۆڤ ترسێکی کۆنە. مرۆڤ بەردەوام ترسی لە شتە نەناسراوەکان و شتە وەهمیەکان و لەو بوونەوەرانە هەبووە، کە زادەی خەیاڵی ئەون وەک جنۆکە و پەری و...». (٥) حاڵەتی فۆبیا بەشێکە لەو ترسە نائاساییەی، کە وەهم و شتی نادیار بەرهەمی دەهێنن. هەڵبەت ترس ئاستی جودا جودای هەیە: کەم و زۆر. فۆبیا حاڵەتە هەرە زۆرەکەی ترسە. ترسیش لە هەندێک شتی ئاسایی ڕۆژانە، حاڵەتە هەرە کەمەکەی ترسە. ترس لە حاڵەتی نەخۆشیشدا هەمیشە لەوپەڕیدایە. لە حاڵەتی فۆبیادا شتە ئاساییەکانیش دەبنە ترسی گەورە. ئەمڕۆ زانایانیش فۆبیا بۆ سێ جۆر دابەش دەکەن: «فۆبیای سادە، فۆبیای کۆمەڵایەتی، فۆبیا لە شوێنی گەورە و قەرەباڵغ». (٦) هەروەها توێژینەوە نوێیە زانستییەکانیش دەڵێن: «لە هەر دە کەس سێ کەس تووشی جۆرەکانی فۆبیا دەبن». (٧) ڕەنگە ئەمەش ڕێژەیەکی زۆر بێت لە جیهانێکدا، کە لافی پێشکەوتن لێ دەدا. فرۆید-یش لە نموونەیەکدا، ترس بۆ دەسەڵات و چەپاندنە کۆمەڵایەتییەکە دەباتەوە. (ئەمە هەمان ڕای یونکەر-یشە، وەک لە سەرەتاوە ئاماژەمان پێکرد)، چیرۆکەکە (یان بڵێین باسکردنەکە) بەم شێوەیە دەست پێدەکا: «هانس، کە تەمەنی پێنج ساڵە، تا ڕادەی تۆقاندن و زەندەق چوون لە ئەسپ دەترسێ؛ ئەگەر لە هۆیەکەش لێی بپرسین، ئەوە لە وەڵامدا دەڵێ: دەترسم قەپاڵم لێ بگرێ؛ بەڵام لە ئاکامی ئەو شیکارییە دەروونییەی، کە فرۆید بۆ منداڵەکەی کرد بەدەرکەوت، کە هانس زۆر ڕکی لە باوکی دەبێتەوە و زۆر جارانیش ئەوەی بە بیردا هاتووە، کە دەستی لێ بوەشێنێ، بەڵام درکی بە مەترسی ئەم ئارەزووە کردووە، نەک هەر لە ڕووی مەعنەوییەوە، بەڵکو لە ڕووی ماددی جەستەییشەوە. هانس هەست بەوە دەکا، کە ئەگەر کارێکی وەها بکا، ئەوە ئازاری پتر بەو دەگا، چونکە ئاشکرایە، کە باوکی لەو بە تەمەنتر و بە هێزترە. ئا لەم هەڵوەستەدا، ململانێیەکی بە ئێشی ترسناک لە زەینی هانس-دا لە دایک دەبێ. لەم حاڵەتەشدا شتێکی سروشتییە، کە هانس هەوڵ بدا لە بیرۆکەی دەست کردنەوە لە باوکی خۆی قورتاربکا، تا خۆی لە ترسێکی مەزنتر بپارێزێ. ئەم خۆقورتارکردنەش لە ڕێگەی چەپاندنەوە نەبێ بەدی نایێ. ئینجاش بۆ ئەوەی ئەم ترسە هەر بە چەپێندراوی بمێنێتەوە، دەبێ هانس هەستی ترس لە باوکی (کە ئەم هەستە ئەزموونێکی ناوەکییە) ببەستێتەوە بە بابەتێکی (دەرەکی)، کە ئەویش ئەسپە. بەم شێوەیە ئەسپ بووە جەڤەنگ و جێگرەوەیەکی دەرەکی و هەندێک هەستی نیگەرانی پێوەی بەند دەبن، کە بە تایبەتی باوکی لە دەروونیدا دەیانورووژێنێ..». (٨) لێرەدا دیارە، کە باس لە گۆڕانی جەڤەنگانەی (ڕەمزیانەی) ترس دەکرێ. بێ گومان دەشێ گۆڕان لە نێوان جەڤەنگە دەرەکییەکانیشدا ڕوو بدات. بە نموونە: ترس لە تاریکی، یان لە تەنیایی بگۆڕێن بۆ ترس لە سەفەرکردن، یان هەر دیاردە و

حاڵەتێکی دیکە. فۆبیا لێرە بریتییە لەو حاڵەتەی، کە جارێکی دیکە خۆی دووبارە دەکاتەوە. لێرە مەسەلەکە پێوەندی بەیادەوەری ترسەوە (ساتی تووشبوون بە فۆبیاکەوە) هەیە. واتە لە هەر سات و شوێنێکدا، دووبارە دیتنەوەی ڕەگەزەکانی تووشبوونەکە، جارێکی دیکە حاڵەتی فۆبیا سەر هەڵدەداتەوە. بێ گومان هەموو ئەم حاڵەتە پرۆسەیەکی نەستییە و لە نەستدا ڕوو دەدا و کە بە هیچ جۆرێک ئیرادە (ئیرادەی نەخۆش) ناتوانێ کۆنترۆڵی بکا. ئیرادە تەنیا ئەو کاتە لە خۆوە دەتوانێ ئەم ترسە کۆنترۆڵ بکا، کە کەسی نەخۆش دوور بکەوێتەوە لە هەر کەشوهەوا و ئاماژە و وێنە و باسوخواسێکی بابەتی فۆبیاکە. ئا ئەمەش فاکتەری دیاردەی هەڵاتنە لە حاڵەتی فۆبیادا؛ نەخۆش هەمیشە دەیەوێ لە بابەتی ترسەکەی دوور بکەوێتەوە و فەرامۆشی بکا. ئەمەش خۆ بە دوور گرتنە لەو بابەت و کردارانەی، کە ناوەڕۆکی تووشبوون بە فۆبیاکە پێک دەهێنن. ئێمە لێرەدا دەمانەوێ بە شێوەیەکی دیکە بڵێین: فۆبیا بریتییە لە بوونی ئەو هۆکارە دەرەکییەی، کە جارێکی دیکە تێیدا یادەوەریی مت بووی (یان چەپێندراوی) بابەتی فۆبیاکە دەژێتەوە. هەڵبەت ئەمەش لەو کات و شوێنە دیاریکراوەدا ڕوو دەدا، کە پێوەندییەکی ئۆرگانیکی (هاوشێوەی) بە شوێن و سەردەمی سەرهەڵدانی فۆبیاکەوە هەیە. ئێمە لێرە فۆبیاکە ناچەپێنین، تا بۆ حاڵەتێکی دیکەی بگۆڕین (ئەگەرچی فۆبیای ئێستامان لە بنەڕەتدا هەر دەشێ حاڵەتێکی گۆڕاو بێ هەر وەکو ئەوەی هانس)، بەڵکو فۆبیا چەپێندراوەکە بە فاکتەرێک، یان ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی پێکهاتەی بابەتی فۆبیاکە، جارێکی دیکە نوێ دەبێتەوە و سەرهەڵدەداتەوە. ئەمە گۆڕانکارییەکە لە دەرەوە ڕوو دەدا، بەڵام هانس لە ناوەوە گۆڕانکاری چێ کرد. ئەو لە ڕێی چەپاندنەوە بابەتی ترس (فۆبیا)ی گۆڕی، وەلێ ئێمە لە ڕێی لابردنی چەپاندنەوە و کارا بوون و چالاکبوونی نەستەوە، بابەتی ترسمان (فۆبیامان) گۆڕی. لە حاڵەتی ئێمەدا فۆبیا خۆی مت دەکا، تا فەرمان (ئیعاز) لە جیهانی دەرەوە وەربگرێ و جارێکی دیکە لە شێوەی نەخۆشیدا چالاک ببێتەوە و سەرهەڵبداتەوە؛ کەواتە ئێمە دەشێ لێرە بە کردەوە سەفەریش نەکەین و لە بابەتی سەفەر کردن خۆشمان بدزینەوە و هەر تەنیا بە ناو هێنان و باسکردنی سەفەرکردن لە ترساندا دووچاری ئیفلیج بوون ببین؛ کەواتە سەفەرکردن (دوورکەوتنەوە لە شوێنی لەدایکبوون) ئێستا بابەتی فۆبیایە. ئاماژەیە بۆ ئەوەی، کە ئێمە ترسمان لە هەموو ئەو حاڵەتانە هەیە، کە بەندن بە سەفەرکردنەوە و بابەت و دەلالەتی سەفەرکردن: ئێمە لە سەفەرکردندا ڕەنگە تەنیا بین، بۆ کاتێکی زۆر لە کەسوکارمان دوور دەکەوینەوە و لە غوربەتدا دەژین و ڕەنگە لە دۆخێکی ناخۆشیشدا بژین. هەموو ئەمانە فاکتەرن (دەلالەتن) بۆ ئەوەی، کە ئەگەر ئێمە لە تەمەنی منداڵیماندا، لە نیوە شەوێکی (دەشێ پتر زستانەی) کپ و بێ دەنگدا و کاتێک هەموو ئەوانی دیکەی ئەندامانی خێزانەکەمان، لە هەمان ژووردا نووستوون و تۆش (س) لە ناکاو بە ئاگا دێیت و لە دەرەوەش تەنیا دەنگی وەڕینی چەند سەگێک و گڤەی (با) دێ: ئەمانە دەشێ فۆبیا لای (س)ی منداڵ بخوڵقێنن. (ئەمانە هەمووشی دەشێ لە زەمەنی ترسدا ڕوو بدەن: زەمەنی ترسی سیاسی). لە دوای چەند ساڵێک، کە (س) گەورە دەبێ و تەمەنی دەبێتە هەژدە ساڵێک و بە سەرەوەتر و بۆ یەکەم جار لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی بۆ شارێک، یان وڵاتێک سەفەر دەکا؛ بێ گومان پێکەوە لە میوانخانەیەک دادەبەزن و تا ئەو کاتەی درەنگی شەو دەخەون، هەموو شتێک ئاساییە و کەچی چەند سەعاتێک دوای ئەمە، دەشێ (س) کتوپڕ لە خەو بە ئاگا بێ و لەو کاتەی ئەوانی دیکەش هەموو نووستوون، چاوی بە ژوورێکی (فەزایەکی) تاریک و بێ دەنگ هەڵبێ (بێ گومان {س} لێرە دەبێ لە ڕووی بۆماوەییەوە، گرفتی سایکۆلۆژی ترس و دڵەڕاوکێ و خەو سووکی و کەم خەوی هەبێ، هەر بۆیەش ئەو دەشێ لە خەڵکی دیکە پتر دووچاری فۆبیا بێ لە دیاردەکانی شەودا)، ئنجا سەرلەنوێ حاڵەتی فۆبیاکەی سەردەمی منداڵی سەر هەڵبداتەوە. (بەم واتایەش جارێکی دیکە دیمەنە تراژیدییەکە دەست پێ بکاتەوە)، بەڵام لێرە بابەتی (نیشانەی) فۆبیاکە (نەخۆشییەکە) جۆرێک گۆڕانی بەسەردا دێ؛ فۆبیا لە دیمەنەکانی شەو، دەبێتە فۆبیا لە دیمەنەکانی (ڕەگەزەکانی) سەفەرکردن: شار و وڵاتان، فڕۆکەو گەڕۆکە (سەیارە) و هەگبە و ڕێگە و بان و پاسپۆرت و... (بەڵام هەمیشە لێرە شەو لە حاڵەتی سەفەرکردنیشدا، وروژێنەری ترسەکەیە)... هەموو ئەمانە دەبنە هێما و فاکتەری دەرکەوتنەوەی فۆبیاکە.
(ئێمە وەک پێشتریش گوتمان، دەشێ فۆبیامان لە زۆر شت هەبێ، بەڵام ئەمانە دەکرێ بڵێین حاڵەتی سادەن و

نەخۆشی نین، شتی تێپەڕن و زوو لە بیر دەکرێن، کەچی فۆبیا بە واتا نەخۆشییەکەی حاڵەتێکی هەمیشەییە و دەبێتە خەسڵەتی کەسایەتی نەخۆش و ڕەنگە تا مردن لەگەڵیدا بێ). لە ئاکامدا دەبێ بڵێین، فۆبیا بەشێکە لەو بابەتە شاراوە، یان دیارەی، کە لێی ترساوین (یان لێی ترسێندراوین).

بەهەرحاڵ لە دەرەوەی ئەم سیاقەشدا (سیاقی نەخۆشیدا) ئەمڕۆ بوارێکی دیکەی زۆر گرنگ، کە دەتوانێ لە کۆمەڵگەکاندا (لە جیهاندا) دیاردەی ترس بەرهەم بهێنێ، بواری ڕاگەیاندنە. هەڵبەت وەک ئاشکرایە ئەم دەزگایە بە هەموو کەناڵەکانییەوە، کە خزمەتی دەسەڵاتێکی (یان بزووتنەوەیەکی) سیاسی نادیموکراسی دەکا، ئەوە سیاسەتی چەواشەکردن و تۆقاندن بەرجەستە دەکا. دەشێ ڕاگەیاندنی بەعس، باشترین نموونەی ئەو ڕاگەیاندنانە بووبێ لەم سەدەیە و لەم ناوچەیەی ئێمەدا: چ چەواشە کردن و چ تۆقاندن، بە باشترین شێوە لەم ڕاگەیاندنەدا بەدی دەکران؛ ئەوە جگە لە شکۆمەندکردنی هەژموون و کەسایەتی تۆقێنەری سەرۆک، تا لە ڕێگەی ترسەوە هەموو گەل دەستەمۆ و ملکەچی ئیرادەی ئەو بن. بەم شێوەیە دەشێ هەندێک لە فیلمە ئەکشنەکانی هۆلیوود-یش، هانمان بدەن توندوتیژ بین و هەمیشە بیر لە باڵادەستی ئەمەریکا (بەهێزەکان، دەوڵەمەندەکان، ...) بکەینەوە، لێرەشدا نائومێد و بێ ئیرادە بین لە ڕاست هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەک بۆ گۆڕانکاری و بە دەست هێنانی مافەکانمان.

لەم فیلمانەدا جەنگ (کوشتار) وەک بەهایەکی مەزن خۆی دەسەپێنێ، بۆیە ئەکتەرە پاڵەوانەکان داهێنان دەکەن لەم بوارەدا و دەرهێنەریش هەموو تواناو کەرەستەیەکی هونەری و تەکنۆلۆژی بۆ ئەم مەبەستە دەخاتە بەردەست ئەکتەرە سەرەڕۆیەکانەوە. لێرە ئێمە دەبێ بزانین لە جیهانێکدا دەژین (ئەو جیهانەی، کە فیلمەکان وێنای دەکەن) پڕە لە تاوان: تاوانی دزی، تاوانی مافیا، تاوانی ڕفاندن... هەمووشیان لە پێناو بەدەستهێنانی حەقیقەتی ئەو دەسەڵاتە مەزنەیە، کە پێی دەڵێن: سەرمایە. ئەو دەسەڵاتەی (سیستمەی) سەدە و شتێک بەر لە ئەمڕۆ ، مارکس باشترین وەسفی ئاکارەکی و شیکاری ئابووری- سیاسی ڕەخنەگرانەی بۆ کرد. بەڵێ، ئەو ئێستا بتێکە و ئەمڕۆ ئێمە هەموومان دەیپەرستین. ئەو هانمان دەدا، کە ئێمە داهێنانیش بکەین، کەواتە ئێمە لە ڕێی بەرهەمهێنان بۆ قازانجی زۆر و مەسرەفکردنی زۆر و عیشقی ئیستیهلاکی بەرفراوانەوە، کۆیلەی بەرهەمە تەکنۆلۆژی و مادییەکانی ئەوین. (ئایا مرۆ بەم شێوەیە دەیەوێ دەسەڵاتی خۆی بەدەربخا؟ ئەو دەسەڵاتەی پێدەچێ بەر لە هەر شتێک، دەلالەت لە دۆڕاندنی ئازادییە سروشتییەکانی خۆی بکا). لەم بارەیەوە فرۆم دەڵێ: {لە سەدەی نۆزدەهەمدا (ئیمرسۆن) ی شاعیر وتویەتی: «شتەکان بەسەر مرۆڤدا زاڵن و بۆ کوێیان بوێت دەیبەن» ئیمڕۆش دەکرێ بوترێ کە «مرۆڤ شتەکانی کردووە بە بتی خۆی و کۆمەڵێک بت دەپەرستێ کە لە توانایدایە لە ناوی بەرن»}؛ (٩) کەواتە لە پێناو کەڵەکەکردنی سەرمایە و قازانجی زۆردا (بێ گومان ڕەهەندی داهێنانی هونەرییش لە بیر ناکرێ)، ئایدیۆلۆژیای ئەم فیلمانە باڵادەستن و دەیانەوێ بە تەواوی زاڵ بن بەسەر ئیرادە و عەقڵی ئێمەدا. پەیامی ئەم فیلمانە، فەلسەفەی هزری لیبراڵی هۆبز- مان بە بیر دەهێننەوە؛ ئەو کاتەی لەپێناو بەرژەوەندی و دەسەڵاتدا «جەنگی هەموو دژ بە هەموو» بەرپا دەبێ. هەموو تاکێک لێرە دەسەڵاتێکی زیاتری بۆ خۆی دەوێ، هەرگیز بەوەندەی هەیەتی دابین نابێ و چاوی تێر نابێ. ئەم خەسڵەتانەش، مەرجی بوونی خۆڕسک و سروشتیمانن؛ بۆیە بۆ ئەوەی سنوورێک بۆ ئەم بێ سەروبەری و ئاژاوەیە دابندرێ، پێویستە دەسەڵاتێکی بەهێزی تۆقێنەر هەبێ، کە هەموو لایەک کۆنترۆڵ و بەرزەفت بکا. ئەمانە ئەو بەهایانەن، کە فیلمە ئەکشنەکانیش دەیانەوێ نیشانی بدەن و بەرجەستەی بکەن. کارەکتەرە (تاکە) کاریزما پاڵەوانەکان، لەسەر گرنگترین گەوهەری دەسەڵات (کە سەرمایەیە) شەڕیانە. لە ئاکامدا «دەسەڵاتی خاوەن سەروەریی» جەنگەکە دەباتەوە و ئەمە جەڤەنگی (ڕەمزی) ئەو دەسەڵاتەیە، کە هۆبز بانگەشەی بۆ دەکرد. ئەم بیریارە لەو باوەڕەشدایە، کە {خەڵکی ناتوانن بە ئاشتی پێکەوە بژین، ئەگەر واز لەوە نەهێنن، کە «دەبێ لە هەموو شتێک مافیان هەبێ» و قەناعەتیش بەوە بکەن، کە دەبێ ئازادییەکی سنوورداریان هەبێ}(١٠).
بە کورتی ئیرادەی تاکەکان، دەبێ بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئیرادەی خاوەن سەروەرێک. فیلمە ئەکشنەکانیش هەمان گوتاریان لە سیاقی هونەریدا هەیە. لەوێدا تاکێک دەسەڵاتی خاوەن سەروەرە و جیهان هەموو کۆنترۆڵ دەکا و نەیارانی هەموو لەنێو دەباو لەم جیهانەدا هیچ دامودەزگایەکی کۆمەڵگەی مەدەنیش بوونیان نییە، جگە لە دامودەزگاکانی پۆلیس و ئاسایش و سوپا نەبێ،

ئەمانەش گەلێک جار لە ئاست دەسەڵاتی (تاکی) کاریزمادا، دەوری لاوەکی و بچووکیان هەیە؛ تەنانەت هەندێ جار دەوڵەتیش شەڕانگێز و لایەنگری شەڕانگێزانە. دەشێ بڵێین، بە گشتی ئەمانە ئەو بەها دیموکراتییە لیبراڵییە ئەمریکاییانەن، کە بە تەواوی دەستوەردانی دەوڵەت لە کاروباری ژیانی ئازادانەی تاک ڕەت دەکەنەوە؛ بێ گومان کاروباری بازاڕی ئازاد و چالاکی بەرهەمهێنانی کۆمپانیا مەزنە فرەڕەگەزەکان (سنوور بەزێنەکان). ئەم فیلمانە، کە دەورێکی یەکجار زۆر بە ئیرادەی تاک دەدەن، هونەرێکی سینەمایی یەکجار ڕەنگین و کارامە و باڵاشیان تێدا بەکار دێ، کە هەندێ جار بە تەواوی بینەر سەرسام و شاگەشکە دەکەن. ئەمەش سیحری ڕەواجی ئەم فیلمانەیە لە سەرتاسەری جیهاندا. جگە لەوەی ئەم جۆرە فیلمانە هێزێکی زۆر بە خەیاڵمان دەبەخشن: خەیاڵی سەرکەوتن لە هەموو بوارێکی ژیاندا. مرۆ بە سروشتی خۆی حەزی لە سەرکەوتنی هەمیشەییە. وەک دەزانین ئامانجی ڕووداوەکانی ئەم فیلمانەش لە ئاکامدا، بریتییە لە سەرکەوتنی حەتمی پاڵەوانە خێرخوازەکان. ئێمە بێ گومان هەمیشە حەزمان لێیە پاڵەوانەکان (چاکەخوازان) سەربکەون: ئەدی ئەمە واقیعی گێڕانەوەی هەموو چیرۆکە ئەفسانەییەکانیش (داستانەکانیش) نییە، بەڵام لەم چیرۆکانەدا هەندێ جار ڕەگەزێکی تراژیدی هەیە، کە پاڵەوانە خێرخوازەکان دەکوژرێن (دەمرن): ململانێیەکان بەم تراژیدیایە کۆتاییان پێ دێ، بەڵام لە فیلمە ئەکشنەکانی هۆلیوودا، نەک هەر جەنگ و ململانێ توندەکان تراژیدیا نین، بەڵکو هۆکار و ئامرازی شەرعیشن بۆ سەرکەوتن و نەمریی پاڵەوانەکان. وەک دەبینین ئەوان لە ڕیزی دەسەڵاتی خوداوەندەکاندان و دەسەڵاتی کەسایەتییەکی وەک گەلگامێش-یش دەبەزێنن. ئەم پاڵەوانانە بێ گومان عاشقیشن؛ ئەو ئەڤیندارانەی کەم دەدوێن و کەم قسە دەکەن. پێشدەچێ لەبەر خەریک بوونیان بە کار و ئەرکی قورسی جەنگەوە، بواریان کەم بێ بۆ قسە کردن؛ بۆیە حاڵەتی عیشقیش، لە دوایین دیمەنی تەواو بوونی فیلمەکەدا بەدەر دەکەوێ: کۆتاییەکی ڕۆمانتیکی، کە تەنیا لە سایەی ئیرادەی سەرکەوتنی تاکە کاریزماکاندا بەدی دێ.

بێ گومان فیلمە بە ترسەکان (تۆقێنەرەکان)یش، دەچنە خانەی ئەو فیلمانەی، کە توندوتیژی بەرهەم دەهێنن. ئەم فیلمانە دڵنیایی لە بینەر دەستێننەوە و پێمان دەڵێن فانتازیای ترس و مەترسی مەزن و وەهمی ترس هەن. ئەم شاشەیە (شاشەی تەلەڤزیۆن، سینەما...) دەتوانێ لوتکەی ترسێکی خەیاڵییمان بۆ بەرجەستە بکا: لە زەمەنێکی دیاریکراودا، دەچینە ناو قووڵایی ترسەوە و فۆبیای ڕاستەقینە دامانەگرێ. ئایا ئەم فیلمانە پێمان دەڵێن، کە هەمیشە ترس (فۆبیا) بەشێکە لە بوونمان؟ هەڵبەت ترس، کە بەشێکە لە غەریزەی سروشتیمان، بەڵام بەهایەکی (حاڵەتێکی) فانتازی جیهانی ئەمڕۆشمانە. ئەو ترسەی، کە عەقڵانییەت بەرهەمی دەهێنێ نەک ئەفسانە: عەقڵانییەتی کۆمەڵگەی پیشەسازیی. ئایا چەکە کۆکوژەکان بەرهەمی ئەم عەقڵانییەتە نین؟ تێکدان و پیسکردنی ژینگە و سروشت، بەرهەمی ئەم عەقڵانییەتە نین؟ ئایا چاوچنۆکی بێ ڕادە بۆ بەدەستهێنانی سامان، بەرهەمی ئەم عەقڵانییەتە نییە: عەقڵانییەتی سیستمی بازاڕی ئازاد؛ عەقڵانییەتی ڕکابەری و تاکی دەسەڵاتخواز و پاڵەوان؛ عەقڵانییەتی نەبوونی هیچ پرەنسیپێکی ئاکارەکی بۆ پێشبڕکێی بازاڕ و دەستکەوت و قازانج؟ ڕۆسۆ لەم بارەیەوە دەڵێ: «ئاخۆ چاکە بە کوێ دەگا، ئەگەر مرۆڤ بەهەر نرخێک بووە، بیەوێ دەوڵەمەند بێت؟»؛ (١١) کەواتە ئایا بە فیعلی ئەمڕۆ ئێمە لە جیهانێکدا ناژین، کە پڕە لە ترس و تۆقاندن؟ (قەیرانە داراییەکەی ئەم دواییە، چیرۆکی بێدادی مەزنی لە هەموو جیهاندا بۆ گێڕاینەوە؛ ئەو چیرۆکەی پێمان دەڵێ، تەنیا چەند سەد کەسێک (٣٨٥ کەس) سامانی نیوەی پتری هەموو دانیشتوانی سەر گۆی زەوی دەبەن؛ واتە پتر لە دوو ملیار و نیو مرۆڤ). (١٢) دەسا ئایا ئەم حەقیقەتە، مایەی ترس و تۆقاندن نییە؟ لێرەشەوە ترس و تۆقاندن ڕەهەندیکی تاوانکارانەیان هەیە؛ بۆیەش لێرە بۆ ڕێ گرتن لە ئەنجامدانی هەر تاوانێک، بە بۆچوونی ئێمە دەبێ سیستمی دیموکراسی سزادان هەبێ. لەم بارەیەوە فرۆم ڕونکردنەوەیەکی باشمان دەداتێ و دەڵێ: «مرۆڤ فێر دەبێت ئەو کارە ئەنجام بدات کە خەڵاتی بەدوادا دێت و لەو کارانەش دوورەپەرێز دەبێت، کە ترسی سزایان لێ دەکەوێتەوە، بە تەنیا تەمێ کردن (ئاگادار کردنەوە) بەس نییە، بەڵکو هەڕەشە دەبێتە هۆی ئەوەی کە مرۆڤ کاری نادروست نەکات. بێ گومان پێویستە هەندێ کەسان تەمێ بکرێن، تا مەترسی سزادان بە هەڕەشەیەکی گاڵتە وەرنەگرن». (١٣) ئایا بەدەر لەو دامودەزگا دیموکراسیانەی، کە خەڵک هەڵیاندەبژێرن، چ هێزێکی

ديكەی دادپەروەر هەيە، كە نەهێڵێ «مرۆڤ كاری نادروست» بكات و لە هەمان كاتيشدا مافەكانی پێ بناسێنێ و بۆی دابين بكا و «سزادان و خەڵات كردنيش» لە شوێن و ساتی خۆيدا بەكار بهێنێ؟ ئايا ئێمە هەميشە لە سايەی سيستمی ديموكراسيدا نييە، كە هەست بە ڕێز لێنان لە بوونی خۆمان دەكەين و مافە مەدەنی و تاكييەكانمان بۆ دەسەلمێندرێ و ئازادی مرۆييمان دابين دەبێ و... ئەوساش زەمينەی تاوان و تاوانباری تا ئەوپەڕی بەرتەسک دەبنەوە. ئايا، كە دادپەروەری كۆمەڵايەتی لە هەر كۆمەڵگەيەكدا هەبوو، هۆشياری و هێزی ئيرادەی دژ بە تاوان پەرە ناستێنن؟ لێرەشدا ياسا سەروەر دەبێ؛ ئەو ياسايەی، كە هەموومان خۆشمان دەوێ و ڕێزی لێ دەگرين و لە ژيانی خۆماندا بە كاری دەهێنين؛ بۆيەش نووسەرێكی وەک دەيڤيد هيلد لە بارەی چەمكی ديموكراسييەوە دەڵێ: «من ناڵێم ديموكراسييەت وەڵامی هەموو پرسيارێک دەداتەوە - بە دڵنياييەوە نا، بەڵام ئەگەريش هاتو بە شێوەيەكی ڕاست و دروست شرۆڤە و ڕاڤە بكرێ، ئەوە پێدەچێ بتوانێ بەرنامەی گۆڕانكاری وەها دابنێ، كە لە ڕێگەيەوە زۆر پرسی گەوهەری و گرنگ هەن، دەرفەتی تێرامان و گفتوگۆ كردن و ڕاوێژ كردن و چارەسەركردنی باشتريان بۆ دەرەخسێ، ئەگەر بەراوردی بكەی بە هەر سيستمێكی ديكەی جێگرەوە». (١٤) بەهەرحاڵ لە كۆتايی باسەكەماندا ئێمە نابێ ئەوەش لە بير بكەين، كە بنەمای ئاكاری سێكس (يان بنەمای دەسەڵاتی غەريزەی سێكس) لە كۆمەڵگەی ئێمەدا ترسێكی زۆر بەرهەم دەهێنێ. (ئێمە لە نووسينی ديكەشماندا، ئاماژەمان بۆ ئەم بابەتە كردووە و هەندێک قسەمان لەسەری كردووە؛ بڕوانە گۆڤاری ڕامان ژمارە ١٤٩). ئەم ترسە وەک بنچينەيەک، سەرلەبەری پێوەندييە كۆمەڵايەتييەكانمان ڕێک دەخا. ئەمەش سەرەتای مانای ئاكارە لە كۆمەڵگەی ئێمەدا. هەر لە تەمەنێكی زووی دياريكراوەوە، دەبێ هەموو تاكەكانی خێزان (كۆمەڵگە)، هەڵگری دركی ئەم ترسە بن. بە واتای ئەوان دەبێ لە ڕێی ترسەوە، مرۆی ئاكار چاک (بە ئەخلاق) بن. (هەميشە دەبێ بزانين، لێرە ئاكار ناوەرۆكێكی سێكسييانەی هەيە. ئاكار لێرە بە مانای وشە ئاكاری سێكسييە. لە دەرەوەی ئەم بنچينەيە، ئاكار لە كۆمەڵگەی ئێمەدا هەرەس دەهێنێ. ئەم ئاكارە ئاكارێكی پاترياركييەو مێژوويەكی دێرينی لە پرۆسەی بەرهەمهێنانی دياردەی تۆقاندندا هەيە. پێشدەچێ خەڵک لە ڕێگەی ئايينەوە، يان سيستمی بەهای تابۆكانەوە، ئەم بۆچوونە ئاكارييەيان بۆ خۆيان چێ كرد بێ. بە واتای پێيان وايە ئەم ئاكارە ئاكارێكە، خوداوەند بە خەڵک و كۆمەڵگەكانی بەخشيوە. هەردەم ئەم باوەڕە ئايينييە - ميللييە كۆسپە لەبەردەم حاڵەتە سروشتييەكەی سێكسدا). ئێمە دەشزانين تاكە شتێک، كە بتوانێ ئەم ترسە كەم بكاتەوە، چەپاندنی ئارەزووی سێكسە و دانانی سنوورێكی شەرعی و ئاكارييە لەبەردەم چالاكييە سروشتييەكانی ئەم غەريزەيەدا. لێرەوە «هەموو ئەو ياسا ئاكارييانەی، كە ژيانی سێكسييان بە هەندێک سنووری دياريكراوەوە بەستۆتەوە، بەوە ناسراون، كە سرووشی خودايين، لەبەر ئەوەش كرۆكی ئيمانی پێكدەهێنن و هەژموندارن لەسەر چەمكە ئاكارييەكان». (١٥) لە ئاكاميشدا فۆبيای ئێمە لەسێكس، خۆی لە خۆيدا حاڵەتی كوشتن بەرهەم دەهێنێ. ڕەنگە ئەم ترسە لە كۆنی كۆنەوە، بەند بێ بە ترس لە سێكسی مەحرەم (سێكسكردن لەگەڵ كەسە مەحرەمەكانی خێزان). بە نموونە: لای فرۆيد تابۆی سێكسی، لە تابۆی مەحرەمەكانەوە دەست پێدەكا. ئەمەش سەرەتای ترسی ئێمەيە لە سێكس. ئەو دەڵێ: «شيكاری دەروونی پێمانی دەڵێ، يەكەمين ئەو بابەتە سێكسييەی، كە منداڵ هەڵيدەبژێرێ، سروشتێكی مەحرەمانەی هەيە و بێزراو و پڕ لە سووكايەتييە. ئەمەش لەبەر ئەوەی پێوەندی بە خوشک، يان دايكەوە هەيە». (١٦) لە شوێنێكی ديكەشدا دەڵێ: «گرنگترين و كۆنترين قەدەغە كردنە تابۆييەكان، لە دوو ياسای بنجی تەوتەمايەتيدا بەدی دەكرێن: يەكێكيان ئەوەيە، كە هەرگيز نابێ ئاژەڵی تەوتەم بكوژرێ؛ دووەميشيان ئەوەيە، نابێ كاری سێكسی لەگەڵ ئەو تاكانەی ڕەگەزی بەرانبەردا بكرێ، كە سەر بە هەمان جۆری تەوتەم بن»؛ (١٧) كەواتە ترس لە سێكس هەر لە سەرەتاوە، ترسە لە حەرامەكان (لە كەسايەتييە مەحرەمەكان). ئەم فۆبيايە لە سێكس (لە ئازادی سێكس) وەک گوتمان، خۆی لە خۆيدا حاڵەتی كوشتن بەرهەم دەهێنێ. ئەم نەريتە مێژوويەكی كۆنی لە ناو كۆمەڵگەكاندا هەيە؛ ئەوەتە لە كۆمەڵگە هەرە سەرەتاييەكاندا، حەرامبەزێنەكان (زيناكەران) {بە چەمكە ئايينييەكەی: زيناكەران}، ئەشكەنجە دەدرێن و دەكوژرێن «داب لە ئوستراليادا وەهايە، كە سزای ئەوكەسەی پێوەندی سێكسی لەگەڵ كەسێكی سەر بە خێڵی مەحرەم ببەستێ،

مـــەرگـــە». (١٨) بێ گـــومـــان ئەم نەریتـــە ئەمـــڕۆ لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، بۆتە نەریتێکی سەرتاپاگیر و هەموو ئەو حـــاڵەتە سـێکسـیـــیـــانە دەگـرێتـەوە، کـە بەر لە هاوسەرگیری و لە دەرەوەی ئەم دەزگایەدا ئەنجام دەدرێن. «یاسـاکـانی ئاکـار» و دابونەریتـیش لە کـۆمـەڵگەکـانی ئێـمەدا، لەسەر بنەمای ئەم فـۆبیایە دامـەزراون؛ بۆیەش ئاکار کـاتێک واز لە هەموو بەهایە چاکەکان دەهێنێ لە پێناو نەریتی سـەرکـوتکردنی ئارەزووی سـێکسـدا، ئاساییە، کە دیاردەی میـتۆدانەی کوشتن بەرهەم بهێنێ. ئاکـــار لێـرەدا، کـــە خـۆی ئاکـارێکی نیـرۆتیـکیـــیـــە (دەمارگیرییە)، لەگەڵ خۆیدا تۆوی توندوتیژی و کوشتن هەڵدەگرێ (بەرهەم دەهێنێ). ئەم ترسە ترسێکی وەهمی نییە، ترسێکی واقیعییە. ئەم ترسە ترس نییە لە جنۆکە، بەڵکو ترســە لە حـــەقـــیـــقـــەتی مـــەرگ: مـــەرگـێکی تاوانکارانە. بەڵێ، بەم شێوەیەش لە ئاکامـدا کولتـوور (ژیار)، فۆبیا بەرهەم دەهێنێ !

ژێدەر و پەراوێزەکان:

(١) هێلمۆت یونکەر. دەروونناسی ترس. و: ناسر سەلاحی، ل ١١.

(٢) ئێـمـە لێـرە مـەبەسـتـمـان ئەوە نیـیـە، کـە بڵـێین خـێـزان، دەسـەلات فـێـری دیاردەی ترسـاندن دەکـا، بەلام خـێـزان وەک دەزگایەکی کۆمەلایەتی پەروەردەیی، بەرپرسیاری یەکەمی پەروەردە کردنی تەمـەنی منداڵـیـە، لێرەوە خێـزان بایەخی یەکجار گرنگی خـۆی لە ژیانی تاکـدا هەیە، بۆیە ئێـمـەش لەگـەڵ قـسـەی بەڕێز یونکەر، خـێـزانمان بە یەکـەمین دەزگـای ئەگـەری ترساندنی منداڵ (مرۆڤ) دانا. هەڵـبـەت ئێـمـە دەزانین، دەسـەلات هەمـیـشـە ئەو بونیـادانە بەرهەم دەهێنێ لە کـۆمـەڵگەدا، کـە دەشێ ئەوانیش بە دەوری خـۆیان سـتـەم (ترس) بەرهەم بهێنن. دیارە ئێـمـە لێـرە مـەبەسـتـمـان لە دەسـەلات، دەسـەلاتێکی کـۆمـەلایەتی و سـیـاسی تەقلیدی و نادیموکراسییە.

(٣) هەمـوومـان ئەیووب دەناسین. ئەو منداڵەی ئەشکەنجەدانی باوکی کـوشـتی؛ کـاتێـک لە شـاشـەی بەرنامـەی زووم ئین-ەوە، مەرگی ئەم پەپوولەیە هەموومانی تووشی تاسان و خەم کرد.

(٤) ئەمە ئەفسـانەیەکی باوی شاری هەولێرە و ئەم ترسەمان بۆ بەرجەسـتـە دەکـا. وەک لە واتای گوتەکاندا دیارە، دایک لە کاتی گریان و خەواندنی کۆرپەی ناو لانک دەیانڵێ. ئەمە هەم وەزیفەی لاوانـدنەوە، هـەم وەزیفـــەی تـرســـانـدنـی هـەیـە. بە واتـای لاواندنەوەیەک بۆ ئەوەی منداڵ بخـەوێ؛ ئەگـەر نەشـخـەوت ئەوە دەسـتـەواژەکـە (گـورگـانە شـەوێ) دەیانتـرسـێنێ، تا ژێر ببنەوە و بخەون. هەر چەند کۆرپە لە واتای وشـەکانی ئەم دەسـتـەواژانە تێ ناگـا، بەلام ئەم گـوتانـە لە ژیانی پەروەردەی کـۆمـەڵگەی ئێـمـەدا دەلالـەتی خـــۆیان هەیە و هەروەها ڕەنگە لەرە و ڕەزمی دەنگی دایکیش، دەلالـەتی پەیڤـەکـانی ئەم دەسـتـەواژانە بە گـوێچکەی کۆرپەدا بدا.

(٥) هێلمۆت یونکەر. دەروونناسی ترس . و: ناسر سەلاحی، ل ١٨٧.

زۆر بەر لە یونکەر، فـــرۆنت باسی ترسی لە جنۆکـــە و پەری کردووە؛ کاتێک، کە فرۆید لە سـەرەتای کتێبی (تەوتەم و تابۆ) ئاماژەی بۆ دەکا و کاتێک، کە فرۆنت پێی وایە ئەم ترسە سەرەتای دروسـتـبـوونی حـاڵەتی تابۆیە. لە ژێدەری (سـیـغـمـوند فـروید. الطوطم و الحرام. ت: جورج طرابيشي. ص ٣٨) بڕوانە .

(٦) ژێدەر: ئینتەرنێت.

(٧) هەمان ژێدەر.

(٨) د. علي كمال. النفس. ص ٢٢٥.

(٩) ئەریک فـــرۆم. بە ناوی ژیان-ەوە. و: ئازاد بەرزنجی. ل ٢٤٧

(١٠) جون ارنبـيـرغ. المجتـمع المدني. ت: حسن ناظم ، علي حاكم صالح. ص ١٥٥

(١١) هەمان ژێدەر ل ٣٠٩

(١٢) بۆ ئەم زانیـارییـانە بڕوانە ژێدەری (فخ العولمة. تأليف: هانس-بيـترمارتن ، هارالد شومان. ت: د. عدنان عباس علي. ص١١).

(١٣) ئەریک فـــرۆم . بە ناوی ژیان-ەوە. و: ئازاد بەرزنجی. ل٣٥.

(١٤) ديفـيـد هيلد. نماذج الديموقـراطيـة. الجزء الثـاني. ت: فاضل جتكر. ص٥١١.

(١٥) بول فـريشـاور. الجنس في العـالم القـديم. ت: فـائق دحدوح. ص , ٩٤

(١٦) سـيـغـمـوند فـرويد. الطوطم و الحـرام. ت: جـورج طرابيشي. ص٢٩.

(١٧) هەمان ژێدەر ل٤٧.

(١٨) هەمـان ژێدەر ل١٢. ئەمـە گـوتەی فـریزەرە، کـە فـرۆید لە تۆژینەوەکەیدا وەک ژێدەر بە کاری هێناوە.